

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ПРИРОДИ ПЕРЕКЛАДУ

Стаття присвячується філософському осмисленню перекладу, в основі якого перебуває поняття творчості, що дає змогу представити переклад як інструмент пізнання та рефлексії, джерело індивідуального й колективного вдосконалення та засіб формування (між)культурного континууму.

Ключові слова: переклад, творчість, пізнання, (само)рефлексія, вдосконалення, (між)культурний континуум.

The article deals with philosophical interpretation of translation based on the notion of creativity. This approach allows to see translation as an instrument of cognition and (self)reflection, source of individual and collective improvement and means of forming (inter)cultural continuum.

Key words: translation, creativity, cognition, (self)reflection, improvement, (inter)cultural continuum.

Творчість є одним із головних важелів формування як кожної окремої особистості, так і всієї людської цивілізації; закономірно, що творчі аспекти різноманітних видів діяльності людини вже багато сторіч перебувають у фокусі дослідницьких інтересів різних галузей знання. Проте проблематика творчості як у лінгвістиці, так і в перекладознавстві розроблена доволі обмежено й однобічно. Більшість філософських досліджень, присвячених перекладу, аналізують його з точки зору *філософської герменевтики, теорії пізнання (теорії відбиття) або ж філософії комунікації*, які першочергово досліджують матеріал психології, психолінгвістики, семіології, культурології тощо, і тільки потім – теоретичного перекладознавства. Однак, як ми це спробуємо показати, у філософії можлива й самостійна, “чиста” теорія перекладу, відносно незалежна від згаданих підходів і навіть, навпаки, здатна дещо їх прояснити. **Актуальність** такої теорії зумовлюється необхідністю глибшого філософського аналізу перекладу, виходячи за межі його суто мовного розуміння. У відповідь на питання “Наскільки доречним є введення поняття “переклад” у парадигму сучасних філософських досліджень?” Н. С. Автономова авторитетно стверджує, що такий крок “дозволяє побачити нові грані у філософії як формі пізнання й водночас – буття знання” [1, с. 638].

Парадоксально, але саме філософи у своїй більшості ще донедавна не бажали визнати або просто зрозуміти, що філософія немислима без феномена перекладу, який “утворює елементарну складову самого акту думки як взаємодії того, що не може бути вимовлено, того, що ще не було вимовлено й того, що вже було вимовлено”; і що саме “онтологія перекладу утворює першу й останню умову перетворення невербального змісту свідомості в артикульовані, граматичні та дискурсивні форми” [12, с. 164]. Такий самий висновок щодо філософського навантаження перекладу “напрошується” і з відомої класифікації його різновидів, запровадженій у класичній роботі Р. Якобсона: внутрішньомовний переклад (перифраз), міжмовний переклад (переклад як такий) та інтерсеміотичний переклад (трансформація знаків однієї семіотичної системи в знаки іншої семіотичної системи) [13, с. 18-19]. На думку С.Л. Фокіна, “онтологічний характер перекладу стає ще більш очевидним, якщо цю типологію доповнити, додавши до неї переклад несвідомого у перетворені форми свідомості [12, с. 164]. Продовжуючи дискусію, Н. Л. Галєєва додає, що “трансляція з однієї культури в іншу способів мислення та організації життєдіяльності становить собою різновид перекладу, який далеко не

завжди усвідомлюється, описується і вписується у сучасну лінгвістичну теорію перекладу” [6, с. 25].

Не викликає сумнівів, що переклад – явище, в першу чергу, мовне, водночас безальтернативно замикає переклад в знаковій сфері означає примітивізувати його, позбавляючи того креативного потенціалу, завдяки якому формується сучасна гуманітарна й культурна парадигми. Отже, “переклад постає не лише посередником в міжкультурному й міжмовному обміні, а й умовою можливості будь-якого пізнання в соціальній та гуманітарній галузі” [1, с. 7]. Зазвичай перекладознавцями акцентується творча роль перекладу у зв’язку з розвитком національних літератур та мов і пов’язаним із цим розширенням арсеналу прийомів художньої творчості. Філософський акцент на творчій природі перекладу – принципово інший, виходячи з чого *об’єктом* нашого дослідження виступатиме переклад у тих його іпостасях, які акцентують творчу природу цього складного феномена. Аналіз специфіки реалізації перекладом свого творчого потенціалу виступатиме *метою* цієї статті. Оскільки робота має теоретико-гіпотетичний характер, її провідним *методом* виступатиме науковий *аналіз*, на основі якого *синтезується гіпотеза* філософського осмислення творчої природи перекладу.

Головним завданням філософії у вивченні категорії творчості вважається виявлення її онтологічного статусу, у зв’язку з чим набуває сенсу розміщення перекладу в основі самої еволюції філософії: “Усі європейські філософії, окрім, здається, грецької, виникали в процесі перекладу з однієї мови на іншу, з однієї культури на іншу й пов’язаної з цим *творчості*, незважаючи на це філософія не завжди вбачала в перекладі діяльність, що заслуговує на увагу” [1, с. 7].

Починаючи з другої половини ХХ сторіччя, у філософському парадигмальному вимірі активно формується постмодерністська міждисциплінарна програма дослідження механізмів генезису та розвитку знань, так звана еволюційна епістемологія, в межах якої багато уваги приділяється дослідженню творчості та креативності як механізмів засвоєння дійсності, “вбудованих” в еволюцію людини (філогенез) та суспільства (соціогенез). Особливістю розвитку гуманітарного філософського знання на цьому етапі стало застосування “мовної” моделі аналізу (Л. Вітгенштайн, Ж. Дерріда, М. Гайдегер, Г.-Г. Гадамер), домінантою якого є “непідконтрольна інтертекстуальність – множення текстів, які рояться та взаємоперетинаються без кінця й без краю” [1, с. 15]. Проблема інтертекстуальності у філософсько-перекладознавчому вимірі набуває нового значення, адже саме переклад є засобом упорядкування хаотичної інтертекстуальної дійсності: “Я вважаю, що переклад лежить у фундаменті будь-якої людської дії: так завжди й було, тільки на це не звертали уваги. Дерріда якось сказав: скрізь письмо. Я кажу: скрізь переклад, хоча й не можу погодитися з тезою про те, що оригіналів не існує. Просто в культурі ніхто, нічого, ніде й ніколи не сказав вперше [1, с. 13]. Максимально розсуваючи рамки проблеми “інтертекстуальності перекладу”, можна погодитися з тезою філософа про те, що “кожного разу, коли ми, врешті-решт думаємо, ми просто забуваємо, що тільки те й робимо, що перекладаємо, забуваючи, кого перекладаємо та з якої мови” [12, с. 167]. Таким чином, інтертекстуальність перекладу є інтертекстуальністю людського мислення, що за кінцевим рахунком забезпечує як саму здатність людини до пізнання – засвоєння дійсності через трансмісію “зовнішнього” у “внутрішнє”, так і спадковість людського досвіду. Водночас інтертекстуальність перекладу є й міжкультурною інтертекстуальністю, за рахунок якої різні культури не тільки отримують нові змісти, а й нові способи опанування цими змістами.

Згідно нашої гіпотези, креативна природа перекладу як екзистенціального феномену має три аспекти прояву:

(1) *Переклад як творчий інструмент пізнання і як (само)рефлексія*. “Переклад – антропологічна константа людського буття та умова можливості пізнання в гуманітарних науках; разом з тим це не чисто академічна матерія, а сфера пристрастей та зіткнень” [10]. Пізнання через переклад має творчу природу, адже сполучається зі здатністю людини

“утворювати потоки інновацій, які формують підґрунтя для якісних проривів у галузі культури, у галузі логіки, закладають основу для якісного розвитку особистості, спільнот, усього суспільства” [10].

Для філософської традиції поєднання слів “пізнання” та “переклад” є доволі незвичним. Пізнання найчастіше вивчають як розумову діяльність або ж як соціальний інститут, переклад – як лінгвальний та / або культурний феномен. Встановлення взаємозв’язку між пізнанням та перекладом (пізнання як переклад і переклад як пізнання) дозволяє сфокусувати дослідницьку увагу на багатьох важливих проблемах філософії, філології, лінгвістики, психології, культурології, антропології, історії тощо, перетворюючи сучасне перекладознавство на дійсно міждисциплінарну наукову галузь, в межах якої “поступово напрацьовується новий шар дискурсивної співвіднесеності мов, культур, способів думки, виводяться під світло свідомості раніше не осмислені взаємозв’язки, виконується... загальна сфера сумірності досвіду, такого культурного осягання розумом, яка не тільки не суперечить критеріям раціональності, а й підтримує їх” [1, с. 8].

Пізнавальна роль перекладу полягає не тільки і не стільки в його функції культурного посередника, не менш важливою є роль інтелектуального стимулу – помічника працюючої думки. Аналізуючи цю тезу, Н. С. Автономова слушно зауважує: “Звичайно ж, в перекладі неминуче присутні інтуїція, мистецтво, особистісне залучення. Втім для мене усі ці важливі аспекти перекладу підпорядковані пізнанню, причому й сам переклад виступає як особливого роду пізнання, яке перетворює досвід у вербальні форми, підштовхує до зміни цих форм; врешті-решт переклад... проявляє себе як своєрідний рефлексивний механізм, який дозволяє по аналогії досліджувати й інші механізми науково-гуманітарної думки” [1, с. 12]. Тим самим робиться перехід від усвідомлення перекладу як універсального інструменту пізнання до перекладу як засобу пізнання суб’єктом думки самого себе, тобто перекладу як (само)рефлексії.

У сучасному перекладознавстві рефлексія розцінюється передусім як методологічний інструмент, за допомогою якого уможливується дослідження процесуального, діяльнісного боку перекладу через уведення в комунікативну схему перекладача як агента дії, який уважно спостерігає за розгортанням своєї думки й фіксує логіку рішень. В цьому сенсі рефлексія визначається як “процес пошуку смислу, побудований на зверненості свідомості перекладача до смислового континууму автора, який детермінує кінцевий результат – текст перекладу” [5, с. 142]. У філософському ж сенсі рефлексія скоріше є облігаторним способом буття людини, з яким пов’язане філософське осмислення життя. Здатність людини до рефлексії мислиться як “вихід з повної поглинутості безпосереднім процесом життя для вироблення відношення до неї, зайняття позиції над нею, поза неї, для судження про неї”; з появою рефлексії “кожен вчинок людини набуває характеру філософського судження про життя, пов’язаного з ним загального ставлення до життя” [8, с. 352].

Аналізуючи рефлексію перекладу (рефлексію про переклад), поділяємо висновок про те, що це – рефлексія нового етапу, яка виникає в нових парадигмальних умовах, уже після усвідомлення проблем мови, розуміння, комунікації. Серед інших форм рефлексії, які існували в історії філософії, рефлексія перекладу виступає як змішана – емпірико-трансцедентна, оскільки “спирається на конкретику перекладацьких та інших пізнавальних актів в культурі, але водночас бачить в цих актах та самій їхній схематиці умову можливості будь-якого гуманітарного пізнання” [1, с. 486].

Отже, переклад – важливий спосіб пізнавальної діяльності, в ході якої відбувається перенос текстів, смислів, концепцій з одного культурного контексту до іншого. Рефлексія над перекладом дає змогу знайти відповіді на ті “вічні” проблеми, сукупність яких визначатиме його як “глибинну творчість” (термін М. Е. Рябової).

(2) Переклад як джерело індивідуального самовдосконалення й суспільного розвитку. “Діяльність перекладу в мовній галузі є формою саморозвитку особистості,

оскільки, перекладаючи з однієї мови на іншу в умовах суспільства, яке ускладнюється..., людина розвивається інтелектуально, освітньо” [10]. Переклад – не просто заміна слів однієї мови словами іншої, а розвиток інтелекту: засвоюючи нову мову, перекладач водночас засвоює її культуру, отже цей двобічний процес призводить, по-перше, до індивідуальних змін, а, по-друге, через індивідуальні зміни – до змін масових, суспільних, унаслідок чого “підвищується культурний потенціал людини, що врешті-решт дає новий стимул розвитку особистості й суспільства в цілому” [10].

Людина протягом своєї історії послідовно ускладнює свій світ і спосіб буття, наслідком чого є нарощування потенціалу людської діяльності, його здатності теоретично й практично розширювати та поглиблювати проникнення у дійсність, яка ще вчора залишалася незасвоєною. Однією з форм реакції людини на ускладненість суспільних практик є *інтенсифікація комунікації*, під якою розуміються “зростаючі за масштабами та швидкістю зміни характеру та змісту спілкування людей – носіїв різних мов, культур, формування глибинніших смислів” [9, с. 167].

Переклад сприяє розв’язанню проблеми іншомовності, яка в термінах соціальної філософії визначається як “природна форма причетності (дотичності), як неусвідомлений засіб збереження зв’язку з оточуючим світом, іншими людьми” [2, с. 141], а також як “особливий інститут різноманітності, який складається внаслідок інтенсифікації діалогічного навантаження на особистість, її діалогічної активності на міжмовних кордонах” [9, с. 169]. Велике значення для формування соціально-філософської концепції іншомовності має поняття *перекладу-інтерпретації*, адже “переклад-інтерпретація – це потік новизни (смыслів) через інтерпретацію, де переклад підіймається до рівня перекладу смислів однієї культури мовою смислів іншої, до перекладів вищих узагальнень, до розуміння цінності, специфіки інших культур” [2, с. 142]. Іншомовність має аксіологічно дуальну природу. Її негативним аспектом є протиставлення / протистояння груп людей на мовній основі, через яке можуть виникати конфлікти, спричинені нерозумінням / непорозумінням, комунікативними невдачами, недостатньою здатністю до діалогу. Позитивним аспектом іншомовності є можливість доступу до культурного потенціалу інших країн та народів і через це можливість отримання стимулу розвитку творчих здібностей суб’єкта: “Позитивний потенціал [іншомовності] реалізується в творчому розвитку людини внаслідок стимуляції його здібностей до розв’язання все складніших завдань, що сприяє становленню особистості. Такий результат настає як наслідок орієнтації людини на позитивні можливості зростання різноманітності” [9, с. 170].

(3) Переклад як складова формування (між)культурного континууму. Лише культурний вимір дає змогу адекватно визначити категорію творчості, відокремивши її від ширших понять розвитку та еволюції. Очевидним є добре усвідомлений факт про те, що кожний переклад є не тільки лінгвістичним, а й концептуальним та культурним явищем, і тому не існує лише перекладу з мови на мову, а завжди тільки переклад з культури на культуру. Тому й “перекладна література, важливою складовою якої є трансляція фонових значень іншого світу, чинить величезний вплив на культуру повсякденності” [7]. Більшість культур сформувалося за безпосередньої участі й під впливом перекладу в його різних іпостасях: усного перекладу, письмового перекладу, а також під впливом трансляції жанрів, мотивів, сюжетів і навіть образу життя (інтертекстуальна функція перекладу), що й утворює широку культуруутворюючу сутність перекладу: “... переклади чинять значний вплив на взаємопроникнення літературних систем, не тільки проєктуючи образ окремого автора або твору в іншу літературу... а й додаючи нові інструменти поетичної майстерності та торуючи шлях до змін її функціональної складової” [15, с. 38].

Переклад є засобом подолання як мовного, так і культурного бар’єрів, однак, на думку С. Г. Тер-Мінасової, культурний бар’єр набагато небезпечніший за мовний через те, що “він схований за завісою впевненості, що своя культура – єдино можлива, правильна й нормативна (просто – “нормальна”), а усвідомлення цієї перешкоди в спілкуванні людей відбувається в момент зіткнення або конфлікту своєї та чужої культур” [11, с. 68]. Якщо

уважно проаналізувати цю тезу, побачимо, що в ній міститься передумова для розвитку особистості, адже конфлікт – це форма протиріччя, а протиріччя, точніше його вирішення, є головним джерелом розвитку: “Оскільки в цьому випадку йдеться про іншомовний текст, творцем якого є індивід як представник окремої культури, то саморозвиток індивіда необхідно пов’язаний з вирішенням цієї форми протиріччя – протиріччя культур” [10].

Культурологічно-філософське значення перекладу полягає в тому, що він виступає засобом з’єднання, “формування там, де існує розкол, загроза катастрофи зіткнень культурних спільнот, де кожна з них, слідуючи своїй логіці, в дійсності є лише уламком раніше єдиної логіки, уламком потенційно руйнівним, небезпечним для суспільства” [10]. Так переклад формує передумови для об’єднання людей на новій культурній основі, виступаючи “культурним синтезом”, що визначається як “іманентний процес культури, мови, уміння, здатність узагальнювати, новий сенс, що отримується в результаті творчого пошуку людини” [9, с. 173]. А отже, нагальною потребою суспільства є здійснення синтезу існуючого розмаїття культур, натомість відсутність такого процесу є постійною загрозою кожній окремій спільноті.

Міжкультурний діалог через переклад [3; 4] реалізує дуальну опозицію “своя культура – інша культура” [9, с. 175] і виступає формою відносин, які можна описати через взаємопроникнення та взаємовідштовхування різних культурних полюсів; подібна дуалізація перекладу є необхідною передумовою для формування культурного континууму як “нового смислу, нового результату творчості, нового етапу розвитку людських здібностей” [9, с. 175].

Висновок: проведений аналіз підтверджує гіпотезу стосовно того, що фундаментальне поняття творчості може виступати парадигмальною платформою для філософського розуміння перекладу, реалізуючись у трьох взаємопов’язаних функціях цього складного феномену як засобу (1) пізнання / (само)рефлексії, (2) індивідуального та колективного розвитку та (3) формування культурного континууму. *Перспективою* дослідження виступатимуть поглиблені розвідки кожної з виокремлених функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономова Н. С. Познание и перевод. Опыты философии языка / Н. С. Автономова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 704 с.
2. Ахиезер А. С. Социальная философия в усложняющемся мире / А. С. Ахиезер, М. Э. Рябова // Общественные науки и современность. – 2005. – № 3. – С. 137-143.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Михайлович Бахтин. – [4-е изд.]. – М.: Советская Россия, 1979. – 363 с.
4. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры (два философских введения в двадцать первый век [Электронный ресурс] / В. С. Библер. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/bibl/bibler.html>
5. Власенко С. В. Особенности переводческой рефлексии в англо-русском отраслевом переводе / С. В. Власенко // Язык. Сознание, Коммуникация: сб. статей / [Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2010. – № 40. – С. 138-151.
6. Галеева Н. Л. Перевод в культуре: уточнение статуса и понятий / Н. Л. Галеева // Критика и семиотика. – Новосибирск: НГУ, 2006. – Вып. 9. – С. 24-35.
7. Люсый А. Переводы: пришествие новых смыслов / А. Люсый // Космополис. – 2003. – №2 (4). – С. 49-63.
8. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.
9. Рябова М. Э. Иноязычие как фактор развития личности и общества / М. Э. Рябова // Общественные науки и современность. – 2008. – № 2. – С. 167-176.
10. Рябова М. Э. Философские основы перевода [Электронный ресурс] / М. Э. Рябова. – Режим доступа: <http://study-english.info/article033.php>.
11. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культуры / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2008. – 344 с.

12. Фокин С. Л. Перевод как незадача русской философии: к критике концепции мимесиса В. А. Подороги [Электронный ресурс] / С. Л. Фокин // Политическая концептология № 1. – 2011. – С. 162-177. – Режим доступа: <http://politconcept.sfedu.ru/2011.1/11.pdf>.
13. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1978. – С. 16-24.
14. Яковлев В. А. Философские принципы креативности / В. А. Яковлев // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 1999. – № 5. – С. 98-103.
15. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame / A. Lefevere. – London; New York: Routledge, 1992. – 176 p.